

ALABÁN PÉTER

Egykor volt gyárváros...

Társadalmi változások Ózdon és környékén
a rendszerváltástól napjainkig

KRONOSZ KIADÓ

Alabán Péter

Egykor volt gyárváros...

ALABÁN PÉTER

Egykor volt gyárváros...

Társadalmi változások Ózdon és környékén
a rendszerváltástól napjainkig

Kronosz Kiadó
Pécs, 2020

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2020-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6048-68-4

Olvasószerkesztő

BELLUS IBOLYA

A névmutatót összeállította

ERŐSS ZSOLT

Borító

MÜLLER PÉTER

A borító Mizerák István „Generációk” című,
1976-ban készített fotójának felhasználásával készült.
A Mizerák Fine Art Photography. Mizerák Archívum engedélyével.
<http://www.mizerak.org/>

© Alabán Péter

© Kronosz Könyvkiadó Kft.

TARTALOM

ELŐSZÓ (<i>Paládi-Kovács Attila</i>)	7
BEVEZETÉS	13
A KUTATÁSI TÉMA TÁRSADALOMTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE ÉS FORRÁSAI	19
FOGALMI KÉRDÉSEK, KUTATÁSOK, A TÉMAKÖR SZAKIRODALMA	23
Kiindulási pontot jelentő alapfogalmak	23
Fogalmi keretek a munkásság-kategóriák és munkáslét magyarországi elemzéseiben	34
POSZTINDUSZTRIALIZÁCIÓ KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON: HISTORIOGRÁFIA A NEMZETKÖZI ÉS HAZAI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN	49
RENDSZERVÁLT(OZ)ÁS HELYI SZINTEN: TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK ÓZDON	70
Történeti és demográfiai előzmények	70
Gazdaság, privatizáció, leépítés Ózdon	80
A válságrégió: munkaerőpiac és munkanélküliség	91
Út a szakemberhiányhoz: az oktatás és a szakképzés dezintegrációja	106
Szegénység és szegregáció	123
A DEZINTEGRÁCIÓ VIZUALITÁSA: FOTÓ ÉS FILM	153
Fotók és szociofotók	153
Dokumentumfilmek és riportok	169
„Meddő” - Szegénységi szintek és a társadalom válsága Almási Tamás filmjeiben	174
A vidék válsága a filmvászonon: egyéb filmek és filmszociográfiák	188

VÁLSÁGBAN A VIDÉK: A FALVAK VILÁGA (ESETTANULMÁNYOK)	195
Bányászkolóniák a posztindusztrializációban	198
<i>Farkaslyuk</i>	203
<i>Csokvaomány - Tólapa</i>	215
Borsodnádásd	222
Domaháza	237
Kissikátor (példa, vagy ellenpélda?)	253
 ÖSSZEGZÉS	 265
 EPILOGUS	 277
 FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM	 281
Levéltári és irattári források	281
Statisztikai források	281
Egyéb források és kéziratok	286
Interjúk jegyzéke	288
Szakirodalom	290
 ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE	 321
Képek	321
Ábrák	325
Táblázatok	326
 SZEMÉLYNÉV-MUTATÓ	 329
TELEPÜLÉSNÉV-MUTATÓ	333
 SUMMARY	 337

ELŐSZÓ

Alabán Pétert sem az Ózdon és vidékén élőknek, sem a legújabb kori magyar társadalomtörténet kutatóinak nem szükséges bemutatni. Születése óta szorosan kötődik a tájhoz és a városhoz, melynek ipari és paraszti társadalmát, különösen annak 20–21. századi történetét már bő két évtizede eredményesen kutatja. Teszi mindezt tanári főfoglalkozása és iskolavezetői teendői mellett. Középiskolai történelem szakos tanár diplomáját 2002-ben, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerezte, majd 2006-ban megtoldotta a szociológusi, 2011-ben pedig közoktatás-vezetői diplomával is. Közel két évtizede lépett be az ózdi szakmunkásképző intézet kötelékébe, ahol a történelem és a társadalomismeret tantárgyakat tanítja. Az utóbbi három évtizedben számos átszervezést és átnevezést megélt intézet 2015 óta az Ózdi Szakképzési Centrum Gábor Áron Szakképző Iskolája, illetve 2020. július 1-től Gábor Áron Technikum és Szakképző Iskola néven működik. Alabán Péter egy időben igazgatóhelyettesi beosztásban szolgált, jelenleg pedig igazgatói munkakörben szolgálja az ózdi szakképzés ügyét.

Korán jelentkező kutatói érdeklődését bizonyítja, hogy 2001 óta rendszeresen publikál szakmai folyóiratokban. Jó néhány könyvfejezet, még számosabb recenzió, könyvismertetés szerzőjeként főként a helytörténet, a „vidéktörténet” szakirodalmát gazdagította. Domaháza községről már 2010-ben önálló kötete jelent meg, mintegy korábbi falutörténeti kutatásai összefoglalásaként. Az Újra Ózdért Egyesület kezdeményezésére 2012-ben kezdődött és azóta is évente megrendezett tudományos konferenciasorozat szervezőjeként felvállalta a konferenciák előadásai-ból összeálló kötetek, a *Studia Barkonum* könyvsorozatának szerkesztői teendőit. A 2013–2017 között megjelent öt kötet jelentős hozzájárulás a Barkóság, Barkófold néven ismert vidék és a központjában álló Ózd történetének, néphagyományainak, társadalmának ismeretéhez.

Hosszabb-rövidebb tanulmányai a *Comitatus*, a *Múltunk*, a *Lakóhelyünk Ózd*, a *Studia Barkonum*, továbbá különböző intézeti évkönyvek és gyűjteményes köte-

tek hasábjain jelentek meg. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület tagjaként több alkalommal tartott előadást a kör által szervezett konferenciákon. Kutatói munkásságát 2016-ban az Országos Honismereti Szövetség Dicsérő Oklevéllel ismerte el, 2020-ban pedig a Magyar Tudományos Akadémiai tüntette ki a Pedagógus Kutatói Pályadíjjal. Tudományos kutatói továbbképzését szolgálták az egri Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában 2012–2015 között végzett tanulmányai, melyek eredményeként 2019-ben megkapta a PhD tudományos fokozatot. Sikeresen megvédett doktori értekezését *A társadalmi dezintegráció társadalomtörténeti összefüggései Ózdon és környékén a rendszerváltás után* címen készítette el és nyújtotta be.

Szólni kell arról a nagy kollektív vállalkozásról, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia is bevett a 2017–2018. év legfontosabb kutatási eredményeiről szóló és a magyar országgyűlésnek megküldött beszámolójába. Ennek címe: *Munkás – társadalom – történet. A munka és a munkásság modern kori társadalomtörténete Magyarországon közép-európai kitekintéssel (REWORK-OTKA)*. A kutatócsoport tagjai – köztük Alabán Péter – arra tettek kísérletet, hogy feldolgozzák az egyik legnagyobb magyar nehézipari üzem, az Ózdi Kohászati Üzemek (ÓKÜ) társadalmának történetét a 19–20. század fordulóján kibontakozó dinamikus fejlődéstől a 20. század végén bekövetkezett megszűnéséig. Ezen belül Alabán Péter főként az iparosítás társadalmi hatásait, az átalakuló paraszti és ipari munkás társadalmat vizsgálja az ózdi gyáróriás vonzáskörzetében, az egykori bányászkolóniákon, továbbá az Ózd környéki falvakban. Ugyanakkor dokumentálja a leépülés folyamatait, és elemzéseiben rámutat a bányászat és a kohászat megszüntetésével és a rendszerváltással, a tulajdonviszonyok megváltozásával jelentkező új törésvonalakra, a munkahelyek megszűnésének demográfiai és szociális következményeire, a lakosság szám csökkenésére, a korstruktúra megváltozására, az etnikai arányok megváltozására, a mélyszegénység tényeire.

Alabán Péter új könyve döntően a fentebb említett doktori értekezés anyagát tartalmazó társadalomtörténeti monográfia. Az *Egykor volt gyárváros... Társadalmi változások Ózdon és környékén a rendszerváltástól napjainkig* könyvcím pontosan kifejezi, hogy az utóbbi három évtized radikális, a helyi társadalmat alapjaiban megmozgató fordulatokat írja le, elemzi és dokumentálja. Szükség szerint nyúl vissza a történeti előzmények felvázolásához, amikor a munkahelyek megszűnésének folyamatát vagy a szakképzés válságának egyes állomásait kívánja bemutatni. Lényeges tudni, hogy az ózdi kohászat leépülése már a rendszerváltást megelőző évtized közepén elkezdődött. Az akkori leépítések gyorsaságát mutatja, hogy 1986-ban még 13 200 fő, 1989-ben viszont csak 10 400 fő dolgozott az Ózdi Kohá-

szati Üzemekben. Négy év alatt a munkahelyek 35%-a szűnt meg a gyárban. Mintegy háromezren tudtak nyugdíjba vonulni (közülük 1500 fő korkedvezményel). Az igazán nagy leépítések aztán 1990–1991-ben következtek: 1990-ben a dolgozói létszám 5900, 1991-ben pedig 2100 főre olvadt le. Ezek az adatok, a szikár tények a leépítések viharos gyorsaságát, az ózdi kohászat összeomlását jelzik.

A rendszerváltás első éveiben jelentős átszervezésekkel, privatizációval és külföldi tőke bevonásával kísérletezett a kormány és a gyárvezetés. A német cégek és tőke bevonásával létrehozott Ózdi Acélmű Részvénytársaság (ÓART.) 1991-ben leállította a gyár utolsó kohóit, s ezzel a nyersvasgyártás végleg megszűnt a városban. A létező készáru elszállítását, az általuk kezelt üzemek kitakarítását követően a német cégek kivonultak az ózdi gyárból; a veszteséges üzemet a magyar állam vásárolta vissza. Egyes üzemszettek – így a Durvahengermű – üzemből tartásával helyi vállalkozók kísérleteztek, de az ÓKÜ végleges összeomlása 1995-ben így is bekövetkezett. Hasonló kísérlet történt a Borsodnádasi Lemezgyár megmentésére is, mely az 1990-es évek elején még nyereséget termelt és közel 500 dolgozót foglalkoztatott. Felszámolása 1996-ban fejeződött be. A vidék munkahelyeinek megszűnéséhez a szénbányászat 1970-es évek óta tartó válsága is hozzájárult. Az Ózdi Szénbányászati Tröszt előbb a borsodnádasi, járdánházi (vajácsi), somsályi bányáit zárta be, majd az 1980-as években további nyolc bányában szüntette meg a termelést.

Alabán Péter könyve bemutatja a tulajdonosváltásokkal, átszervezésekkel és leépítésekkel terhes folyamat eseménytörténetét. A fokozódó munkanélküliség és az elszegényedés olyan társadalmi folyamatokat idézett elő, mint a munkaképes lakosság elvándorlása, a születésszám csökkenése, a népesség elöregedése és a mélyszegénységben élő réteg számbeli növekedése, szegregációja. A munkanélküliség 1993-ban érte el a mélypontját, amikor a regisztrált munkanélküliek száma már túllépte a 12 ezer főt és megközelítette az ózdi gyár 1986-os teljes dolgozói létszámát. Ózdról és a hozzá tartozó kistérségből az 1980–2011 közötti években mintegy 15 000 fő költözött el más vidékre. A városnak 1980-ban 48 466 lakosa volt, 2001-ben 38 404, 2011-ben pedig 34 481 fő.

A könyv egyik központi fejezete az *Út a szakemberhiányhoz: az oktatás és a szakképzés dezintegrációja* címet viseli. A szakoktatás válságát az ózdi példán keresztül mutatja be, melynek a szerző maga is elszenvedője volt az utóbbi húsz évben, de a hazai iskolaügyben kicsit is tájékozott olvasók jól tudják, hogy országos gondról van szó, amit a helyi balfogások csak súlyosbítottak. Dobosy László 1989-ben megjelent művéből, amit a centenáriumi alkalmából *Az ózdi szakmunkásképző intézet története 1889–1989* címen adtak ki, ismerhető a helyi szakoktatás első száz éve. A „Rima” urainak volt rá gondja, hogy 1889 szeptemberében két osztállyal

megindítsák a társulat ózdi iparostanonc iskoláját és jó színvonalon működtessék egészen az államosításig. 1950-től az MTH (Munkaerő Tartalékok Hivatala) fenntartásában folyó szakképzés még abban az évben tanulóotthont, 1953-ban tanműhelyt, új épületeket kapott. 1966-ban új tíz tantermes iskola épült a tanműhely közelében, a városi stadion mellett. Ezt követően 102-es számú Iparitanuló Intézet, majd Gábor Áron Ipari Szakmunkásképző Intézet néven működött a rendszer-váltásig, és az 1970-es évek elején már 1300–1400 főre rúgott a tanulók létszáma. Kohászok, vágárok mellett már az 1930-as években is képeztek bádogos, csőszereelő, ács, kőműves, kerékgyártó, villanyszerelő stb. tanoncokat is. Az 1970–1980-as években olyan kiváló tanárok vezették az intézményt, mint a helytörténeti, honismereti kutatónak is kiváló Dobosy László, aki hosszú éveken át ellátta az igazgatói teendőket. Az ózdi szakmunkásképzés leépülése 1987-ben, az iskola 250 fős kollégiumának megszüntetésével kezdődött, majd rögtönzött átszervezések, összevonások sorával folytatódott. (2011-ben például – teljesen irracionális módon – a putnoki Serényi Béla Gimnáziummal vonták össze.)

A szakmunkáshiány már évek óta országos gond, de Ózdot és vidékét különösen sújtja. Ma már nem csupán az autópálya hiánya, a város kedvezőtlen közlekedési helyzete, az infrastruktúra fejletlensége, a lakosság egy részének aluliskolázottsága, a város lepusztult negyedeinek látványa riasztja el az ipari cégek vezetőit, a remélt külföldi befektetőket új üzem létesítésétől, hanem a szakképzett, illetve a gyorsan betanítható munkavállalók hiánya is. Alabán Péter rámutat arra is, hogy a szakemberek hiánya máris szembeötlő. A helyben már nem képzett csőszereelőkből hamarosan éppúgy hiány lesz, mint építőipari szakmunkásokból. Különösen a magasabb kvalifikációt igénylő, középfokú végzettséggel rendelkező CNC-gépkezelőkből, technikusokból, informatikusokból jelentkezik máris a hiány. Az előállt helyzet, a humántőke krónikus hiánya manapság már nem az államszocializmus, hanem az elmúlt három évtized elhibázott iskolapolitikájának, a szakképzés elhanyagolásának róható fel.

A könyv különleges értéke az ózdi iparvidék mélyülő válságát folyamatában követő, dokumentáló fotográfiák és dokumentumfilmek számbavétele, gondos értékelése. Ezek zöme ipartörténetileg is értékelhető fényképanyag, melynek összegyűjtésében az Ózdi Múzeum igazgatója, ifj. Dobosy László végzett felbecsülhetetlen értékű munkát. A filmszociográfiák sorozatának készítésében Almási Tamásnak köszönhetünk sokat. Annál is inkább, mivel az ő 1987–1998 között készült filmjei a televízióban is széles publicitást, országos nyilvánosságot kaptak. *Acélváros, Ózd 1987–1995* címen jelent meg Benkő Imre megrázó kötete 1996-ban.

Fotóriporterként kilenc éven át kísérté figyelemmel, nagy együttérzéssel az ózdi kohászat leépülését, a munkanélkülivé vált emberek drámai sorsát.

A könyv végén a szűkebb vidék öt településéről szóló esettanulmányokat találunk. Az Ózdról levált Farkaslyukról és a Csokvaományhoz tartozó Tólápa telepről másutt is lehet olvasni. Előbbiről Fürjes Judit szerkesztésében 2014-ben többszerzős kötet is megjelent, utóbbiról a Miskolci Egyetem kulturális antropológusai értekeztek. Ezekben a telepeken kívül még Borsodnádasd, Domaháza és Kissikátor lokális társadalmának a rendszerváltozás óta bekövetkezett változását mutatja be a kötet. Mind az öt település sorsának vannak sajátos, egyéni vonásai. Farkaslyuk és Tólápa, a két bányatelep, egymástól is különbözik, a pusztulás, leépülés inkább az utóbbit jellemzi. A városi rangra emelt Borsodnádasd gyártelepe és faluja már régen elvesztette azt a keskeny vágányú kisvasutat, amelyet a Rima, majd az ÓKÜ üzemeltetett, s amelynek személyszállító vagonjaiban egykor ingyen utazhatott a vidék népe. Domaháza és Kissikátor – a két szomszéd falu – jól láthatóan eltérő pályán haladó település. Kissikátor, melynek történetét és néphagyományait 1994-ben Dobosy László és Kocsik László falumonográfiája örökítette meg, fejlődni tudott a napjainkig tartó utóbbi évtizedekben. Az Alabán Péter és Kocsik László által átdolgozott, kibővített kötet 2019-ben joggal kapta a *Kissikátor, az élhető település* címet, mivel a modern igényeknek is megfelelő lakhatást, művelődést, sok munkahelyet tud nyújtani mai lakosainak. Domaházáról mindez nem mondható el, noha az ezredforduló, a Zabarral összekötő műút megépülése óta „zsákfalu-jellege” is megszűnt. Domaházán eleve tagoltabb volt a falu társadalma, mint Kissikátorban, s ez a tagoltság a cigányság beáramlásával, számarányának növekedésével tovább erősödött az utóbbi évtizedekben.

A cigányság jelenlétével, sorsának alakulásával a könyv számos fejezetében találkozhat az olvasó. Tudható, hogy a cigány társadalom is nagyon tagolt, s többsége ezen a vidéken a 20. században már a társadalmi integráció útját járta. Az ózdi gyárban a foglalkoztatottak mintegy 10%-át tették ki a cigányok, s nem csupán a segédmunkások, hanem a szakmunkások között is jelen voltak. A kohászat és a bányászat válsága, a munkanélküliség a cigányságot is mélyen érintette; a vidék régi cigány lakosai a válság legnagyobb vesztesei közé tartoztak/tartoznak. A régi és az újonnan beáramló cigány csoportok, leszakadó rétegek sorsának alakulása további vizsgálatot érdemelne.

Alabán Péter könyve a ma már történelemmé váló közelmúlt változásait, máig égetően aktuális társadalmi, szociális kérdéseit veszi górcső alá az egykori ipari táj, hazánk egy darabja példáján. Alapos dokumentációval, már-már teljességre törő forrásfeltárással, gondos jegyzeteléssel megalapozott műve nem csupán a múlt

megértéséhez, de a jelen társadalmi gyakorlatához, a társadalompolitikai feladatok kijelöléséhez is hozzájárulhat, sok munícióval szolgálhat. A kötet tudományos értéke mellett szólni kell a szerző szociális érzékenységéről, a válságrégiót, a társadalmi dezintegrációt kritikusan, felelősen kezelő erkölcsi bátorságáról, a tisztességes társadalomkutatás minden korban kötelező ismérvéről. Munkája az ipari munkásság kutatásában méltó folytatása annak az iskolának, melynek alapjait még Rézler Gyula rakta le az 1930-as években. Melegen ajánlom a könyvet minden leendő olvasójának.

Budapest, 2020. július 6.

Paládi-Kovács Attila

BEVEZETÉS

„[...] aki kísértésbe esett, s megállt nézni, hogyan öntik ki a hatalmas tartályokból az izzó salakot, vagy aki följebb, a hídról rácsodálkozott az itt-ott folyton füstölgő meddőhányók mesebeli csúcsaira, később pedig megállt beszélgetni a fürdőből vagy a könyvtárból jövő ismerőseivel, nos annak két órájába biztos belekerült, mire visszaért oda, ahonnan elindult. S akkor még olyan rendkívüli akadályokkal, mint a hosszú ideig lezárt sorompók nem is számoltak, ilyenből pedig három is volt, olykor akár félóráig is el lehetett gyönyörködni, ahogy ide-oda tologatták a vörös vagonokat, meg lehetett számolni a végtelennek tűnő tartálykocsikat.”¹

Életképek a szürke hétköznapi világából. Valamikor, egykor. Egy vidéki városból, amelyet a gyár hozott létre, amelynek a gyár adott lüktetést. Csodaszép természeti környezete, az igazi barkó települések hagyományőrző jellege és tevékenysége, kismesés, paraszt, illetve munkás lakosságának dolgos mindennapjai, amelyek a munka világára épültek. Modern világunkban nosztalgikus képek ezek, a múltba és hamarosan a feledésbe merülő mozaikdarabok. Közel egy évtizeddel ezelőtt, a 2010-ben megjelent, Domaháza községről szóló monográfiámban² már hangot adtam annak az aggodalmamnak, miszerint ez a sajátos, nem rohanó, nem digitális, hanem még az Y, Z és alfa generációt megelőző világ véglegesen eltűnhet. A 21. század „modernsége” már egy más közeg: miközben a tősgyökeres, még mélyen vallásos helybeliek száma megfogyatkozott, a falvak társadalmi képe, helyzete és összetétele pedig nagymértékben megváltozott, szinte már csak nosztalgia a gyári dudaszó, a „többsíktás” munkarend, de az évtizedekkel korábbi, az emlékezetben még felidézhető bálók, lakodalmak, búcsúk, ünnepek hangulata is.

¹ KÁLNAY 1995, 1718.

² ALABÁN 2010.

A paraszti életvitel, majd a bányászat vagy a gyári munkás lét stabilnak és örökösnek tűnő életstratégiái, a biztos munkahely és egzisztencia garanciái 1990 után végleg megszűntek, kényszerű életpályákat alakítottak ki mind az ózdiak, mind a falusi emberek körében.

Az 1970-es évek elején még 60 évesen (!) nyugállományba vonul(hatot)t, 1946 óta a gyárban dolgozó Földi István jellemét munkahelyi búcsúztatásakor a következőképpen foglalta össze a helyi sajtó: „A munka, a tenni akarás volt élete nagy szerelme. Megszokta, hogy mindig előre tekintsen [...], tudatos munkásember volt. Ismerte, megértette a vállalati feladatokat, úgy dolgozott, hogy mindig szem előtt tartotta: egyetlen csavar felszerelése, a legapróbb feladat megoldása is fontos része az egésznek. [...] Nem tett rendkívüli dolgokat, dolgozott becsülettel. Az az ember, aki tudja, hol a helye a világban és szereti, éli mindazt, aminek értelme van, ami emberi...”³ A kétkezi munkás, akinek volt célja, életét nem kudarcként élte meg, képes volt előre tervezni, gondolkodni, adódott kiszámítható perspektíva, a munkahelye szinte végigkísérte aktív éveit, annak közegében pedig hasznosnak és megbecsültnek érezhette magát. Ózdiaként Ózdon élve, elégedetten... majd, azután, később... minden megváltozott. Eltűntek a biztos egzisztenciák, a helyhez kötődő távlati tervek, az ipari táj és környezet, és eltűnt az emberek és az arcok sokfélesége, amely a munka világában ráncosodott meg, majd adta át tudását a következő generációnak.

Némileg változtatva korábbi gondolataimon, de még határozottabban kiállva az akkori álláspontom mellett vallom, féltő, hogy már a két világháború közötti népi írók mozgalmának aggodalma sem volt alaptalan. A magyar vidék – egyes régiókban már folyamatosnak mondható – pusztulása, társadalomszerkezetének negatív irányú „cserélődése” teljesen bizonytalan jövőképet mutat. Vajon ebben az új közegben értéket képviselnek-e még a szinte teljesen eltűnt gyári létesítmények fennmaradt fotódokumentációi a füstölő kéményekkel, a még élő munkások emlékezete, magánarchívumukban féltve őrzött fényképei, vagy éppen a már miséket is alig tartó domaházi templomban Feszty Masa képei és freskói, a vidéki települések gazdálkodásának (földművelés és állattartás) kemény munkával elért eredményei, azok tárgyi emlékei és eszközállománya, a páratlan természeti környezet szépsége, növény- és állatvilága, vagy a kihalóban lévő népszokások gyakorlása? A múlt emlékeinek megőrzése értékrendünk fontos részét kell, hogy képezze ahhoz, hogy utódaink előtt se legyen ismeretlen az évszázados hagyományok tisztellete és megbecsülése, miképpen az se, hogy mi okozta ezeknek az értékeknek a

³
MAGYAR 1972.

pusztulását, átrendeződését, községeink jövőképeének negatív irányú változását, népességük létbizonytalanságba kerülését.

Jelen kötet témakörével kapcsolatos kutatásaimat lényegében 2002 óta folyamatosan végzem. A falvak társadalmának változásait nem csupán lakóhelyemen és környékén, hanem az ország több pontján terepgyakorlatok során is vizsgáltam (például Kiskunhalas, Sárpilis). Ózd környéke esetében Hódoscsápánnyal, Borsodnádassal, Domaházával, Farkaslyukkal, részben Sajóvelezddel és a Tólápa teleppel, újabban Kissikátorral foglalkoztam részletesebben, s ezeket a kutatási eredményeket igyekeztem könyvembe is beépíteni. A történeti, társadalomtörténeti és néprajzi szempontokat fokozatosan kiegészítettem a szociológiai megközelítésekkel, így kezdtem el aktívabban foglalkozni a demográfia, a társadalmi csoportok, a társadalmi átrétegződés kérdéseivel, illetve a történeti korszakokon belül regionálisan és lokálisan kevésbé feltárt rendszerváltozás utáni időszakokkal, mindvégig társadalomtörténeti kontextusba állítva az adatokat és összefüggéseket. Érdeklődésem homlokterébe – a később részletezett fogalmak (posztiszocializmus, dezintegráció, de[z]indusztrializáció, reindusztrializáció, posztindusztrializáció, szegénység) mentén haladva – Ózdot és környékének egyes településeit, bányászkolóniáit és paraszti eredetű (barkó-palóc) falvait állítottam. Személyes kötődésem az adott területhez sokban segítette, orientálta kutatásaimat, lehetővé tette a téma különböző szintjeinek minél jobb áttekintését, kiszélesítette egyes dokumentumokhoz, adatokhoz való hozzáférési lehetőségeimet, s természetesen jelen munka elkészítését is alapvetően ez motiválta. Reményeim szerint kutatásaim eredménye későbbi hasonló, átfogó, összehasonlító elemzések elkészítéséhez is segítséget nyújthat, beleértve egy országos szintű vagy összehasonlító hatásvizsgálat, vagy munkástörténeti monográfia megírását.

Ezúton is szeretnék köszönetet mondani mindenkinek, akik kutatásaimban, doktori értekezésem, illetve jelen kötet megírásában segítségemre voltak. Elsődleges köszönet illeti témavezetőmet, Valuch Tibort a támogatásért, s hogy kritikai észrevételeivel és javaslataival az értekezésem megírását folyamatosan figyelemmel kísérte, miközben a szakmai fejlődésemet is sokrétűen segítette. Az általa irányított REWORK OTKA Kutatócsoport (2016–2019) tagjaként több szempontból és új forrásokkal, módszerekkel tanulmányozhattam a modern kori társadalom kérdéseit, eredményeimet nemzetközi fórumokon, konferenciákon is előadhattam. Így 2017 tavaszán a görögországi Joánninai Egyetemen nemzetközi munkástörténeti konferencián (3rd International Conference in Economic and Social History Labour History: production, markets, relations, policies from the late Middle Ages to the early 21st century) referálhattam ('Labour market with industrial workers

in the north-east of Hungary’). Két évvel később, 2019 szeptemberében a világ vezető társadalom- és gazdaságtörténeti intézete (International Institute of Social History – IISH) Amszterdamban rendezte meg az Európai Munkástörténet Konferenciasorozat (European Labour History Network) harmadik találkozóját, ahol a közép-európai szekciót magyar kutatók szervezték. Az előadások között a rendszerváltozás utáni időszak hatásvizsgálata kapcsán mutattam be ózdi vonatkozású prezentációt (‘Social history changes of de- and post industrialization in East and Central-Europe. Concepts, Research and Case Studies’). Valuch Tibor tanácsait, tanulmányutakba, konferenciákba, tanulmányok írásába történő bevonásomat, mindazt a sok törődést, amit az évek során tőle kaptam, csak köszönettel lehet elismerni. Ózdi kötődése mellett példamutatása, segítőkészsége, szakmai érvelései sok támogatást adtak nekem. Hálával tartozom továbbá a pályán elindító, a társadalomtörténet szakirány felé fordító Ö. Kovács Józsefnek, aki a Miskolci Egyetem BTK akkori Újkori Magyar Történeti Tanszékén merőben új kezdeményezésként és irányvonalként felfigyelt mindazokra, akik akarnak, tudnak és képesek is ezen a szakterületen kutatni. Papp Andreával, a Rudabányai Bányászattörténeti Múzeum vezetőjével innen induló baráti kapcsolatom ugyancsak ennek szellemében maradt fenn, és feltétlenül említést, valamint sok köszönetet igényel.

Sajátos és érdekes, de épp ezért szép az a kapcsolat, amely az ún. „veszprémi műhely”-hez köt. Mondhatni: velük nőttek fel szakmailag. 15 évet is meghaladó kapcsolatunk révén a Comitatus Társadalomkutató Egyesület és az azonos című *Comitatus Önkormányzati Szemle* folyóirat alapító főszerkesztője, Agg Zoltán adjunktus (Pannon Egyetem TTI) patronálása, a részemre nyújtott számtalan publikálási lehetőség, a közösen megünnepelt, fennállásukat méltató 25. és 30. évforduló nekem is sokat, és a természetszerű köszöneten túl bizakodást is jelent, hogy ez még nagyon sokáig így maradhat közöttünk.

Rajtam kívül a városom, Ózd is sokat köszönhet Paládi-Kovács Attila professzor úrnak, a város 2000-ben megválasztott díszpolgárának, aki nem csupán a helyből indult kezdeményezés, a Barkóság konferenciák állandó levezetőjeként, illetve a *Studia Barkonum* eddig megjelent öt kötetének lektoraként nyújtott rengeteg segítséget, hanem számomra sajátos, azóta tőle átvett gondolatokkal írta körül a „táj” fogalmát: „Csendesen, de erősen érezzük, hogy tartozunk valahová. Egy fizikai és szellemi tájhoz, mely elidegeníthetetlenül a miénk. Néhány mező vagy domboldal, erdő vagy legelő, amit talán csak a vonat vagy az autóbusz ablakából láttunk, ahol hajdan kirándultunk, gombát, vadkörtét vagy csipkebogyót gyűjtögettünk. Egy-egy nagyon régi népdal, várrom, várhegy a hozzá fűződő történettel, és a vidék emberei, akiket szavak nélkül is értünk.

A magyar nyelv és annak helyi, tájnyelvi változata, az alanyi és tárgyas ragozás, a hangrendi illeszkedés és az ikes igék, melyeket a külföldi oly nehezen tanul meg – nagyjából ez az, amit sohasem lehet elvenni tőlünk. Amitől nem tudunk, és nem is akarunk megszabadulni, és amit gyakran meghamisított, olykor rosszul hangsúlyozott szóval így szoktak jelölni: haza.” Joggal érzem, hogy csodálatos sorai útmutatóként szolgáltak számomra is, az élet minden területén.

Külön köszönettel tartozom az Eszterházy Károly Egyetem (EKE) Történelemtudományi Intézete Történelemtudományi Doktori Iskolája vezetőinek, illetve valamennyi oktatójának az abszolutoriumig vezető úton való támogatásért, a doktorandusz hallgatók pártolásáért és a korszerű, hasznosítható tudás megszerzéséért, hiszen az ott megismert szellemi és tudományos közeg inspiráló volt kutatásaim során is. Külön hálával tartozom az előopponenseknek, így Virág Tündének és Majtényi Györgynek, továbbá Kovách Imre opponensnek, hogy szakmai véleményekkel pontosították, javaslataikkal kiegészítették, teljesebbé tették e könyv alapjául szolgáló doktori disszertációm első változatát, hasonlóképpen Erőss Zsoltnak az elkészült kézirat gondozásért és kiadásáért. A kötet kiadását támogatta még a Bartha Eszter által vezetett, 120010. sz. NKFI-azonosítójú „Az ipari munkásság alakváltozása: Az 1990 utáni szakmunkásréteg társadalmi-politikai tagozódása Németországban és Magyarországon” című OTKA-pályázat is (EKE TTI).

E lista, így a köszönetek sora korántsem lehet teljes. A szakmai segítségnyújtás sokrétű, amely érinti saját településem egyes intézményeit, de főállású munkahelyemet, valamint annak fenntartóját is, amely lehetőséget teremtett arra, hogy a tanári munka mellett tudományos kutatómunkát is folytathassak. Végül, de korántsem utolsósorban nagyon köszönöm családomnak, barátaimnak, ismerősimnek, volt tanítványoknak a szerető, támogató közeget, amellyel körülvesznek, biztatásukat és a gyakran tapasztalt közös álláspontot, gondolkodást. A részben közösen át- és megélt életképek egy más világot tárnak elénk a múltból, amelynek elmúlásához hosszú, fájdalmas és nehéz út vezetett. Ennek főbb társadalmi folyamatait igyekszem most feltárni, egyben felidézni azokat egy-egy megragadható történeti „születén” keresztül.

„Valahányszor az ablakból, vagy a kerti fák valamelyikéről a várost nézték, olyan volt, mintha nemcsak a gyár lenne alattuk, hanem mindenek fölé emelkedtek volna, a hegyek, a gomolygó füstök, meg az erdők fölé. Legalább szárnyunk lenne, sóvárogtak, mert tényleg úgy érezték, ezt már mással nem lehetne felülmúlni, minthogy egy könnyű mozdulattal fel-

emelkednek, ráfeküsznek a szelíden áramló levegőre, s ellebegnek város és gyár, erdő és hegy fölött ismeretlen tájakra.

Igen, ez a város határozottan kellemesebb, mint az övék, de egy kicsit steril, talán ez a jó szó, itt úgy rendben van minden, látszik, hogy az emberek is érzik ezt, bizonyára meg lehetne szokni, ehhez azonban már ő túl öreg, nem találná a helyét. Gyerekkoruk korommal és vasporral beszórt városa azt a különös hangulatot árasztotta, amelyet egy rezervátumban érezhet az ember. A gyárhoz tapasztott házak együtt mozdultak a hatalmas füstölő, zúgó óriással, akár egy tűzhányó szoknyáján éltek volna az emberek, szemrehányás nélkül nyelték szennyét, s úgy alkalmazkodtak ritmusához, mintha teljesen tőle függött volna az életük.”⁴

4 KÁLNAY 1995, 1718–1719.

SZEMÉLYNÉV-MUTATÓ

- Acsády Judit 45
Agg Zoltán 16
Albertini Béla 154, 157
Albrecht, Glenn 69
Allen, Robert C. 172, 178
Almási Tamás 10, 21, 170, 173–175, 178,
181, 183, 186
Andorka Rudolf 25, 175
Antall József 80
Arendt, Hannah 44
Ash, Timothy Garton 270
- Babik Zoltán 140
Bakos István 64
Balogh (Demeter) Károly 131
Balogh Gábor 173
Bartha Eszter 17, 26, 41, 47
Baudrillard, Jean 145
Bélafalvy Balázs 173
Belényi Gyula 34, 38
Beluszky Pál 207
Benjámín László 277
Benjamin, Walter 24
Benkő Imre 10, 89, 156–158, 167, 170,
174, 186
Berend T. Iván 24
Béres László 228
Berki Lajos 135, 147
Bódis Kriszta 182
- Bokor Ágnes 143
Bossen, Howard 157
Bote, Karl 38
Böszörményi-Nagy Orsolya 172
Brookner, Larry 146
Buchowski, Michal 26
Bucsek Tibor 173
Burawoy, Michael 26
- Czabán György 182
Czeglédi Zsolt 82
Czene Pálné 216
- Csepi Lajos 88
Cserniczky Szabolcs 187
Csíki Tamás 37
(Csontos) Szajkó József 179
Csutor János 224
Csutor József 224
Csutor Sándor 224
- Dalos György 25
Ditzendy Károly Arisztid 218
Dobai Péter 278
Dobosy László, id. 9–11, 162
Dobosy László, F. 10, 48, 70, 162, 163,
269, 275
Dömötör Ákos 239, 240
Dulai Lajos 250

- Eisenstadt, Shmuel Noah 23, 24
 Elek Gellért 189
 Elek István 261
 Elek János 189
 Elek József 261, 263
 Elek Zoltán 189
 Erőss Zsolt 17
- Falck, Giorgio Enrico 54, 271
 Farkas Péter 41
 Fehér Katalin 67
 Felvégi Andrea 173
 Féner Tamás 154
 Ferge Zsuzsa 29, 39, 42, 50, 68, 128, 142, 176
 Feszty Masa 14
 Földi István 14
 Fuzik János 192, 194
 Fürjes Judit 11
- Gádoros Lajos 180
 Garruccio, Roberta 270
 Germuska Pál 61, 62
 Giddens, Anthony 25
 Gomery, Douglas 172, 178
 Gömöri Miklós 198
 Granasztói Péter 153
 Gulyás Gyula 188, 191
 Gulyás János 188, 191
- Gyáni Gábor 34
 György Károly 189
 Gyurgyák János 166
- Hajnóczky Tamás 144
 Halmai Gábor 26
 Hangonyi László 261, 263
- Hann, Chris M. 26, 27
 Havas Gábor 150
 Hegyi-Kéri Ágnes 272
 Holló Arisztid 189
 Holló János 189
 Horémusz Gábor 82
 Horváth Gyula 32
 Horváth M. Judit 155
 Horváth Zoltán 219
 Hoxha, Enver 53
 Hradil, Stefan 38
 Huszár Károly 153
- Illyés Gyula 37
 Ispánovits Gyula 173
- Jacobson, Colin 157
 Jancsó Nyika 173
 Józsa Klára 262
 Juhász Pál 67
- Kalb, Don 26
 Kálló Péter 168, 169
 Kanta Mihály 189
 Katona Imre 37
 Kemény István 37, 39, 66, 144, 150, 175
 Kerényi György 155
 Kertesi Gábor 68, 150, 182, 220
 Kézdi Gábor 220
 Kideckel, David A. 26, 56
 Kisbenedek Béla 189
 Kisbenedek Vilmos 189
 Kiscsatári Marianna 156
 Kiss Ambrus 266
 Kiss András 200
 Kocsik Bertalan 259
 Kocsik László 11

- Kolosi Tamás 39, 46
 Koltai Zoltán 75
 Kornai János 25
 Kovách Imre 28–31, 40, 66, 243
 Kovács Bálint 189
 Kovács Gábor 189
 Kovács István (újságíró) 136, 147
 Kovács István (olvasztár) 268
 Kovács József, Ö. 16
 Kovács Katalin 67
 Kovács Teréz 37
 Kőfalusi György 271
 Kövér József 182
 Krochta Györgyné 129
 Kuczi Tibor 37
- Laczkó Miklós 35
 Ladányi János 68, 127, 148
 Lajos Árpád 253
 Laslett, Peter 219
 LaVaque-Manty, Mika 29
 Lengvári István 153
 Lengyel Imre 262
 Lipták Lajos 140
 Lotz Ernő 84, 185
 Lukács János 26
- Majtényi Balázs 68
 Majtényi György 14, 27, 38, 39, 68
 Makkai Margit 268
 Márton Jenőné 251
 Mátyus Orsolya 182, 183
 Medve Alfonz 188, 191, 243
 Mertz Loránd 173
 Mispál István 268
 Mizerák István 159, 160, 161, 271
 Mocsáry József 80
- Moitra, Stefan 271
 Moldova György 56, 178
 Murányi István 230, 231
- Nagy József, K. 241
 Nagy József, R. 39, 265
 Nagy Péter 34, 47
 Nagy Sándor 268
 Nemes Gézáné 251
 Németh József 244
 Neubauer Rudolf 167
- Oláh József 145
 Oravec Imre 37
 Ortó Zoltán 189
 Ost, David 26
- Paládi-Kovács Attila 16, 36
 Pálos György 182
 Palotai János 174
 Pálya Károly 84
 Papp Andrea 16
 Papp Arzén 263
 Petrenkó János 81, 174, 183–185
 Pittaway, Mark 47
- Rácz Albert 147
 Rainer M. János 25
 Ranschburg Jenő 168
 Rév István 44
 Rézler Gyula 12, 36
 Ritók Nóra, L. 169
 Rombauer Tivadar 59
 Rónaföldi Zoltán 201
 Roncaglia, Sara 270
 Rostow, Walt Whitman 23

- Sas Tamás 173
Schiffer Pál 170, 173
Schlögl Zoltánné 261, 263
Seffer Ferenc 273
Sikos T. Tamás 207
Simó György 186
Spéder Zsolt 175
Stalter György 155, 220
Stewart, Michael Sinclair 180
Stiller Ákos 193
Strohmayr László 179
Swain, Nigel 27
- Szabó Zoltán 37
Szalai Ákos 95
Szalai Erzsébet 41, 44
Szelényi Iván 61, 67
Szilágyi Sándor 157
Szirmai Viktória 63
Szőke Tibor 81
- Tábori (Tauber) Kornél 153
Takács Vendel 117
Ther, Philipp 68
Tóthné Mustos Beatrix 261
Tuba Zoltán 214
- Vadas Ernő 165, 166
Valuch Tibor 15, 16, 40, 42, 43, 47, 185
van der Linden, Marcel 46, 270
Váradi Monika Mária 67, 235
Varga György 179
Vass Tibor, id. 59
Vékás Péter 173
Verdery, Katherine 26, 27
Vidra Zsuzsanna 267
Virág István 203
Virág Tünde 17, 66, 177, 250
- Zanisi, Sara 270

TELEPÜLÉSNÉV-MUTATÓ

A nagyszámú előfordulás miatt Ózd várost nem tüntetjük fel a mutatóban. Egyes települések közigazgatási szempontból nem önálló településrészei a mutatóban kurzív kiemeléssel szerepelnek.

- Ahmedabad (India) 32
Ajka 63
Arló 73, 79, 99, 102, 207, 210, 221, 222, 224, 241, 249
Bagnoli (Olaszország) 54, 56
Bánréve 222
Bochum (Németország) 51, 271
Borsodnádásd 9, 11, 15, 73, 79, 81, 99, 102, 107, 221, 222–237
Engels-telep 223
Borsodszentgyörgy 79, 99, 102, 224
Bottrop (Németország) 58
Budaörs 263
Budapest 51, 60, 74, 75, 89, 107, 125, 164, 168, 234
Bukarest (București, Románia) 57
Csernely 215, 221
Csokvaomány 11, 155, 215–221
Tólapa telep 11, 15, 155, 202, 215–221
Csorna 250
Debrecen 51, 75
Dédestapolcsány 218
Détér (Gemerské Dechtáre, Szlovákia) 261
Diósgyőr 58, 64, 80, 82, 196, 267, 272
Domaháza 7, 11, 13, 15, 73, 79, 99, 102, 182, 188–190, 207, 221, 237–254, 256, 257, 261, 264
Dortmund (Németország) 51
Dubicsány 213
Dunaújváros 61, 250
Eger 60, 75, 138, 202, 220, 234, 268
Egercsehi 194, 202, 233
Eisenhüttenstadt (Németország) 52
Elbasan (Albánia) 53
Encs 75, 102
Essen (Németország) 58
Farkaslyuk 11, 15, 60, 72, 73, 89, 114, 191–194, 198, 201–217, 221, 230
Felsőnyárad 206
Felsőzsolca 102
Fertőszentmiklós 250
Forró 180
Gelsenkirchen (Németország) 58

Gyöngyös 64

Győrújbarát 263

Hangony 79, 99, 102, 239, 240–242,
253, 254, 259, 261, 263

Jagodina (Szerbia) 54, 58

Járdánháza 79, 99, 102, 107, 224

Kazincbarcika 61, 63, 206

Kelemér 99, 207

Kesztölc 194

Királd 139, 206, 221

Kiskunhalas 15

Kissikátor 11, 15, 79, 99, 102, 239, 240,
244, 246, 252, 253–264, 274

Komló 63, 206

Kragujevac (Szerbia) 54

Krakkó (Kraków, Lengyelország) 51

Kurityán 206

London (Anglia) 188

Lushnjë (Albánia) 53

Milánó (Milano, Milan, Olaszország) 54,
271Miskolc 60, 71, 75, 78, 178, 180, 185,
198, 202, 210, 267, 268, 272*Avas lakótelep* 178*Lyukóvölgy* 132, 156, 202

Naberezsniye Cselni (Oroszország) 53

Nagykürtös (Veľký Krtíš, Szlovákia) 192

Nagyvárad (Oradea, Románia) 195

Nápoly (Olaszország) 54, 55

Nyírmada 249

Oroszlány 63

Ózd

Baka-oldal 130, 137*Bakateľő* 130, 144*Bánszállás* 135, 138–140, 141, 146,
178, 179, 183, 221, 249*Béke-telep* 132, 144, 149, 179*Bolyok* 71, 149*Center* 71, 149*Cipó* 131*Cserdalápa-telep* 130*Dankó-telep* 131*Drótos-tető* 158*Hétes-telep* 60, 135, 143–147, 149,
152, 167, 177–179, 182, 183, 249*Hódoscsépány* 71, 149*Karu* 149*Kiserdőalja-telep* 137–139*Ladányvölgy* 180*Ózd-Falu* 137, 149*Rózsa Ferenc-telep* 144*Ságvári-telep (Újtelep)* 137, 158*Sajóvárkony* 71, 131, 132, 134, 135,
149, 178, 179, 215*Sárli-telep* 82, 178*Somsály* 9, 107, 146, 149, 201, 202,
221*Susa* 71, 149*Szentsimon* 71, 149, 241, 257, 258*Tábla* 134, 149*Táncsics-telep* 142*Uraj* 71, 149*Velence-telep* 60, 135, 136, 149

Paks 263

Pancsova (Szerbia, Pančevo) 54, 57

Pécs 45

Putnok 10, 94, 97, 109, 198, 202, 203,
206, 218

Resicabánya (Reșița, Románia) 54, 57
Rudabánya 16, 265

Sajókaza 210, 211

Sajómercse 99, 177

Sajónémeti 73, 177, 182, 207, 272

Sajópuspöki 177, 189

Sajóvelezd 15

Sárpilis 15

Sáta 215

Sesto San Giovanni (Olaszország) 54,
55, 270, 271

Słupsk (Lengyelország) 52

Solymár 263

Sopron 64

Szanticska 264

Szilvásvárad 202, 218

Tardona 213

Tarnalelesz 249

Tatabánya 61–63, 250

Mésztelep 137

Tirana (Tiranë, Albánia) 53, 54

Tiszaszederkény 215

Tokaj 220

Tychy (Lengyelország) 53

Üröm 263

Verpelét 220

Veszprém 183

Visaginas (Litvánia) 52

Wałbrzych (Lengyelország) 52

Zabar 11, 244

SUMMARY

„Falling apart, dissolution, disintegration”. The issue of disintegration is worth to be and should be examined in more steps, nevertheless the concept cannot exclusively be bound to the period after the regime change. The different forms of it could be observed also earlier in the local society, as well as in given social groups. My own thesis is that in those areas in Borsod which were examined by me, instead of reindustrialisation, deindustrialisation took place in the course of the Hungarian post-industrialisation.

What could be the meaning of the expression of reindustrialisation which especially became more frequent in Western European literature during the 1980s? For those common people living in the former centers of heavy industry, mining and iron-steel production, the problem of reindustrialisation is at least as concerning as the following questions are: what will be the fate of those regions and settlements, which were left alone by the industry? Is it possible to fill the one-time industrial buildings and establishments with a new function? Or can it happen that the vanished industrial branches and trades will resuscitate again? Can we make the former deindustrial processes reverse?

In the case of Hungary it can be stated that during the last decade of the 20th century the conversion to the market economy could not replace the ceasing traditional industrial workplaces by expanding the service sector. Compared to the socialism the level of industrial employment dramatically declined then stagnated. Within the former small region of Ózd (situated in the north-east of Hungary) deindustrialisation was not followed by reindustrialisation, no new industrial branch or large-scale employer came, nothing which could have increased the employment to be full. Studying the way that led to this point requires on the one hand social-historical, on the other hand sociological approaches. The social picture of former heavy-industrial areas (town and its surroundings), including international examples (such as Italy, Poland and Romania), fits closely to this range of examination, as at first, the „real losers” of regime change appeared

greatly in these regions, in several cases however their breakout strategies did not lead to existentially reassuring results. This is particularly true for the world of villages where life chances, sustainability, or even hopes for subsistence completely disappeared in a couple of years. Numerous case studies are available for the comparing assessment of the industrial transition on international level. Among my highlighted examples I attempted to demonstrate both post-industrial and reindustrial processes that were quite similar to or respectively different from the industrial areas in North Borsod.

For example, Nowa Huta, the largest part of the town Krakow (Poland) home to about 30% of the total population (750,000 in 2007), opened the ‚Huta imienia Lenina’ or HiL (1954) with the ‚became a symbol of modern manhood’ for immigrants in rural areas, with a golden age in the late 1970s (43,000 workers, 7 million tonnes of steel). Inward migration was largely from the surrounding areas, while 74% of the district (area) population was of peasant origin in the late 70s. The dependence on the factory is also illustrated by the fact that more than 80% of the employees lived here, so the vast majority of Nowa Huta’s population (or their relatives), comparable to Stalinstadt (now Eisenhüttenstadt, Germany), worked at HiL. Later, the worsening economic situation was signaled by the appearance of ‚Solidarity’ following the strike in 1981 and the privatization in 1990, followed by the dismissal of 10,000 people. Marginalization, underdevelopment, unemployment, isolation, increasing Roma population and slumming associated with the decline and poverty changed the stigma of „socialist realism” to „stigmatized” in the last decade of the century in the city has a population of 225,000 (2004). After 2000, a poster competition, a theatrical performance, a statue competition and a completely new approach to local initiatives began. At the end of December 2004, a large part of the city was declared a monument, and the city museum opened its Nowa Huta department, mainly presenting the history of centuries before the Socialist. Now the district is just waiting for tourists.

Another international example is Sesto San Giovanni in Italy. Referring to its past, the success story of Sesto San Giovanni, known as the „Stalingrad of Italy” and „the flagship city of factories”, also lasted until the 1990s. With the cooperation of four entrepreneurs became it from an agricultural (peasant) village a city of factories around Milan. Its population increased more than tenfold in seven decades (1901–1971), mainly due to the continuous immigration of large numbers of non-Italians (in 1971 it was 91 080 people). Within a few years, Giorgio Enrico Falck became the leader of the steel industry in the Po River Valley, investing in hydroelectric power plants in the Alpine valleys and then began building large electric steel plants

in Sesto San Giovanni. Then the steel was processed at the Sesto San Giovanni factories and elsewhere in Italy. Here, too, the image of the ‚caring factory’, like that of the ‚factory of Ózd, Hungary, called Rima’, was reflected in the areas of housing, health, education and training and leisure. After the Second World War, signs of a slow relapse were observed in the area: although its population was still increasing, the number of employees decreased after 1950 (from 24,000 to 15,000 in four large plants). After 1990 capacity reductions, switching from steel-making to renewable sources of energy and other service sectors followed the plant shutdowns, while industrial buildings were transformed to various functions such as supermarkets and cultural places. Time of construction and demolition of smelters is the same in Sesto and in Ózd: the first iron casting of the Falck factories was made in 1906 and the last in 1996”, also meant closure. The smelters and factory chimneys of Ózd were blasted in 1996, too. At the same time, Roberta Garruccio’s oral history project emphasizes that a comprehensive picture of the de-industrialization of Falck’s steelworks can only be obtained by involving all groups of workers in the investigations. This can be seen in the ‘Pollen and rust. Memory, Work, Deindustrialisation in Sesto San Giovanni (1985–2015)’, which is a 45-minute documentary with many interviews.

In April 2018 was a conference in Rome that aimed to make an important addition to deindustrialization studies by marking the beginning of a comparative regional history. Experts in the field met at the German Historical Institute to discuss two examples of the most heavily industrialized regions in Italy and Germany, the Ruhr and Northwest Italy. As both regions have taken very different paths in their economic, social, environmental, urban and cultural histories, they can learn from each other and serve as examples for others.

In the ‘mono-industrial cities’, the failure of privatization and restructuring in the industrial sector often led to factory closures, leading to disintegration. In privatization impact assessments, Reșița (Romania) and Pančevo (Serbia) provide good examples of how privatization has sometimes accelerated the decline of former industrial cities. The company Resxitxa Metalworking Complex (CSR) eventually became the property of the Russian TMK, which was involved in the restructuring process, and although some parts of the complex were rescued and continued production, the workforce was 10 400 in 1990 and only 800 in 2014. However, this was one of the more fortunate factories. The privatization of another state-owned company, Resxitxa Machine Construction Works (UCMR), in 2011 led to bankruptcy.

One of the examples and symbols of the cultural revival of gray industrial cities in Western Europe became the concept of 'Innovation City' in Bottrop, North Rhine-Westphalia, with more than 100,000 inhabitants, where artistic and cultural centers are dreamed in the area of converted iron furnaces. In the European Capital of Culture 2010, in Essen the former mining and steel mill buildings were converted into 'living' museums, cultural centers and offices. The old industrial historical object in Poland's third largest (textile) city, Łódź also got new functions. It became a modern mall ('Manufaktura'), an arts centre, shopping mall, and leisure complex. The old factory is awoken, because Manufaktura assigned new functions to the former textile empire and its historic buildings. It is now a place to hang out, spend time in attractive surroundings which combine the city's history and identity with modernity and a new quality.

The European examples of international comparison provide a good base for drawing a parallel between the social impacts of the Central and Eastern European regime change, recognizing such processes like marginalisation, unemployment, isolation, disintegration, respectively economic and social stigmatization. All of these appear in relation to the areas that I studied and also in relation to the one-time industrial town Ózd, where in the case of the ex-industrial workpeople, who made the majority of the society earlier, we cannot speak about real continuity after the regime change, thus this social group did not have true „heirs”, while the biggest losers of the economic contest were obviously the Roma. In their case, the unschooled status, the lack of qualification, the unemployment, respectively the small-scale employment, the bad social status, the tight flats unfit for healthy life, learning and appropriate socialization, all of these have become considerable social problems by today. At the same time these negative processes can be felt more outside the town, in the backward villages in Borsod County, as the sign of the continuous population exchange. In 1975 67,3% of the men between the ages of 18 and 65 were gainfully employed in Ózd, including Roma people, too. The town has a large Roma population. Officially only 7% of the population declared themselves to be of Roma ethnicity in 2011, but according to some estimates one-third (or more, 40%) of Ózd's population might be of Gypsy origin. The Gypsies live in several ghetto-like sections of the town. Most of their houses don't have running water, so these people must carry water in buckets from public faucets. Apparently there are 123 faucets that serve about 8,000 people. Some of these people live in areas where city water was never hooked up; others don't have service because they couldn't pay their water bill. A family of four or five needs at least 100 liters

of water a day and, especially in the areas where a lot of people live without city water, there might be as many as 100 people who use one faucet.

One of these colonies on the outskirts of the city is Bánszállás, where almost only Gypsies live. The 'Rima' ironworks opened a mine here in 1868 to supply coal to the factory of Ózd. Earlier it used to have its own kindergarten, shop, pub, dance floor and bowling alley, too. Nowadays the number of inhabitants is constantly decreasing (497 persons, 107 houses in 2008), which partly reflects the disorder of the area. The colony is neglected and the technical condition of the dwellings is very bad. In 2019, according to the Ozd Property Management Company, Bánszállás is the worst-case colony with 41 houses without comfort.

Another example is Farkaslyuk, a mining village near Ozd, whose inhabitants witnessed the collapse of the once thriving mining village after the closure of the factories. The mine was closed in 1990 in the village, but its reopening plan hopefully sparked in Farkaslyuk during the regime change. In the end, the mine did not reopen, there is still no work, nook mining has spread. Day by day, the poor of Farkaslyuk and the neighborhood visit the spoil bank in the middle of the village to dig up scrap coal and metal as well as pieces of ties that were excavated along with the earth from the former mine. The number of the population in 2011 didn't reach 2,000 people. It was 1827 people in 2018. In Farkaslyuk ghettoisation is spreading, at the time of the last census (in 2011), the proportion of unemployed households was 62%, with a total of 1,605 people, or 83% of the total population. In these multi-child households, the fundamentals of child poverty show a negative vision, such as income poverty, material deprivation, inadequate housing conditions, parents' hopeless labor market situation, a very poor health, lifestyle risk and deviance. The fate of these families was very similar to the position of the Ozd workers, who lost their jobs in large numbers after 1990 and became unemployed. The economic crisis has fundamentally altered the image of the industrial landscape in former mining settlements, where the destruction of the environment, the destruction of industrial facilities and infrastructure, and the bleak landscape reclaimed by nature have all contributed to stopping the development of the settlement. In 2011 there were 602 households with 1917 people. Among the latter were 312 employed and 308 unemployment people, while we can find employed man in 38% of households, but majority of them are single income households, too.

A director, János Fuzik made a document (called 'Farkaslyuk') in 2010, and he looked for the answers for many questions, for example: Why did an excellent coal mine close in the village? Why should members of a mining colony without work and income switch to expensive gas heating in a village rich in fuel? A year

later, a company reopened the mine and trained more than 30 new colliers. Many people were hoping for a new and better future but 'Ózd Coal Mining Company' was not long-lived and the hope was gone. 'Nook miners' has appeared whose work is very difficult and dangerous. A sack of coal weighs several dozen kilos; its black market price is 3 USD. Those who are lucky enough to dig at the right spot can collect 5–6 sacks of coal in one day, which is sufficient for only a few days of heating. These heavy works affect (concern) the younger members of the family, too: since they cannot be penalized by the police, families send children to cut trees for heating in the winter. Children don't go to school on these days, and more and more (majority) of them leave school before 17 years old. In Hungary, compulsory education is currently 16 years, while many young people have not any qualifications and they can't take final examination in such families.

During the existence of the factory-society there had been always half-integrated or disintegrated groups, though they constituted the minority. However, after the factory had been closed, now they were those who started to form the majority, which developed new existential situations and demanded new adaptational strategies such as working under the table, half-legal work, odd jobs, thefts to make ends meet, working abroad. The special local communities who lived in colonies of the former steelworks and who once shared collective sense of identity now dissolved, and the devastation of these quarters and miner-labourer colonies started off. The closed works and worksites, the contiguous ghettoized peripheries of today's town, the neighbouring and distant villages of the industrial zone already refer to desolation and decay by appearance. The fate of the remaining buildings and objects of industrial heritage is still questionable. A good example of this is the Ózd Steel Works Hall, which has hosted light music concerts for several years and which, as one of the last symbols of the ironworks, serves as a memento of the former Martin furnace steel production.

In 1970s thirteen thousand employees were engaged by The Metallurgical Works of Ózd (ÓKÜ). The shutdown, the falling apart and the partial privatisation of the establishment fundamentally shook the status of the town, which could be felt on every field of life. Besides the town, the outskirts and the land found themselves in a similar situation as well, their development ceased, new opportunities arose only in a few place. What changes did these all bring about? How did extreme poverty and deprivation crop up, how did they become prevalent, and what effects did they have on local level for the next years and for the millennium? Beyond the clarification of basic concepts and main questions I have used the works of both international and native literature, which rest on

newer and more up-to-date researches. Unlike previous practices, I have also aimed to include visual sources such as photo and film. In the case of Ózd, the former citadel of Hungarian metallurgy, with regard to both documentaries and photographs, an especially abundant source of material is available, although the conversion of it has not happened yet.

The episodes of „Ózd Series” of the Hungarian director Tamás Almási focused on the regime change and its social consequences in everyday life. Its 6th episode (‘Barren’) from 1995 is the documentary in the series where the Ózd plant is completely closed. The title (‘Barren’) means by-product, or spoil. It also a hill, a deposit resulting from the accumulation of rock material which has no value to the extraction. Most of the film concerns the people at the very bottom of local society – the gypsies. The camera follows the unemployed inhabitants collecting scrap metal, transporting heavy loads of stones, undergoing eviction from their houses. Majority of them are Roma people (gypsy), who often work in family groups and the camera crew follow one such group to the place where the scrap is weighed and they receive their payment (only 3 Ft a kilo). The observational style, and the interviews of the film reconstruct the psychological burden and high social cost of this lifestyle, producing a strong emotion impact. The exposure of the daily experience of poverty and aggression becomes a powerful commentary on the social context that reproduces the vicious circle of suffering. The environment looks like a moonscape – the plant, which looks as if has been destroyed in a war.

The comparing analyses can provide an overview in space as well as in time, if we apply an approach from more points of view. My objective was also to make an outline comparison with international outlook, which reviews all the important changes in North Borsod, emphasizing the similarities and the differences. With the disappearance of conventional social categories the transformation of the traditional peasantry, respectively of the industrial workpeople has gone off in front of us. To survive and to hold on – these two elements of life are considered to be the actual issues in the regions where the population is decreasing rapidly, while studying the individual careers represents the person and the community as well. The work-based normative thinking and the cultural behaviour are not essential anymore but the social conduct and those behavioural standards, which are determined by the survival and by the pressure of subsistence, have become crucial. All of these social phenomena maintain or even make the social disintegration permanent.

‘One factory, one town’. In the early 21st century we can notice the gradual downtrend of labour market as well as the revaluation of the service sector despite

the decreasing demand. The transition from Socialism into a market economy created insurmountable problems in several regions, mostly in the fields of economic restructuring, employment, unemployment and social composition. The picture is especially depressing in the northern region of Hungary, in the once flourishing settlements relying on mining and heavy industries, which had provided them with certain livelihood. Ózd and the villages in the surroundings, the survival and sustenance of the population was directly threatened by closure of factories, plants and mines in the area. The common features of these settlements often include social restructuring, negative migration due to manifold reasons such as demographic processes and the lack of employment opportunities, deep poverty and subsequent social ghettoization, the gradual deterioration and disintegration of cultural and educational facilities, and last but not least, a hopeless vision for the future.

A Kronosz Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja

A Kronosz Kiadó a Szakkiadók Társulásának tagja,
könyveink elektronikusan elérhetőek, olvashatók és kereshetőek
az Arcanum Adatbázis Kiadó által létrehozott

www.szaktars.hu

adatbázisban